

Krzysztof Kłodawski

ORCID: 0000-0001-6975-0553

Niemiecka ludność ewangelicka powiatu plockiego w pierwszych latach po II wojnie światowej

Streszczenie: Koniec II wojny światowej dla mniejszości niemieckiej, w zdecydowanej mierze wyznania ewangelickiego, utożsamiającej się z niemiecką narodowością i językiem, stanowił punkt zwrotny w pokojowej koegzystencji z polskim narodem na obszarze państwa polskiego. Często spotykana nielojalność tej ludności jako obywateli polskich wobec państwa polskiego w okresie międzywojennym oraz współpraca z okupantem niemieckim w latach 1939-1945 skutkowałą podjęciem wrogiej polityki powojennych władz w Polsce, uderzającej w materialne podstawy społeczności niemieckiej. Wśród działań po 1945 r. skierowanych wobec niej należy wskazać wysiedlenia, czy też próby ograniczania praw szczególnie dla tej części, która legitymowała się przynależnością do niemieckiej listy narodowościowej (volkslisty). Celem niniejszego artykułu jest próba ukazania złożoności tego zjawiska w pierwszych latach po zakończeniu wojny na terenie Polski i przybliżenia go na poziomie lokalnym.

Słowa kluczowe: powiat plocki, II wojna światowa, Niemcy, ewangelicy, volksdeutsch, volkslista

Summary: German Evangelical population of the Plock district during the first years after the Second World War

The end of World War II for the German minority, to a large extent Evangelical religion, identifying with the German nationality and language, was a turning point in a peaceful coexistence with the Polish nation in the territory of the Polish state. Often encountered disloyalty of this population as Polish citizens to the Polish state in the interwar period and the cooperation with the German occupier during 1939-1945 resulted in the adoption of a hostile policy of the post-war authorities in Poland, hitting the material foundations of the German community. Among the actions after 1945 aimed at the German population, the expulsions or attempts to limit the rights, especially for the part that claimed to belong to the German nationality list (volkslist) should be mentioned. The aim of this article is to try to show the complexity of this phenomenon during the first years after the end of the war in Poland and introducing it closer at the local level.

Keywords: Plock district, World War II, German, Protestants, Volksdeutsche, Volkslist

Sytuacja osób narodowości niemieckiej na ziemiach polskich po 1945 r., kojarzonej z reguły z wyznaniem ewangelickim, stanowiła konsekwencję rozstrzygnięć II wojny światowej. Wraz z wycofującymi się wojskami niemieckimi,

a przed nadchodzącymi wojskami sowieckimi, ludność niemiecka masowo opuszczała ziemie polskie. Proces ten objął również Płock oraz tereny wokół miasta, stanowiące silne skupiska ewangelików należących do plockiej oraz wyszogrodzkiej parafii ewangelicko-augsburskiej.

Niemiecka ludność wyznania ewangelickiego osiedliła się w wyniku zorganizowanej imigracji w drugiej połowie XVIII oraz w XIX w., a potomkowie osadników byli również pełnoprawnymi obywatelami odrodzonej w roku 1918 Rzeczypospolitej Polskiej. Jeszcze w okresie zaborów obszar omawiany w niniejszym artykule stanowił dość istotny element osadnictwa ewangelickiego. Wedle zachowanych danych źródłowych pochodzących z połowy XIX w., plocka parafia ewangelicko-augsburska liczyła około 2.500 wiernych¹, natomiast parafia z siedzibą w Wyszogrodzie – ok. 1.500 zborowników². W tym czasie na terenie ówczesnego powiatu plockiego mieszkało niewiele ponad 7.500 ewangelików, natomiast w okresie tuż przed wybuchem I wojny światowej społeczność ewangelicka powiatu plockiego wynosiła 7.180 osób, co stanowiło 7,5% ludności powiatu³.

Po zakończeniu I wojny światowej z przeprowadzonego w 1921 r. pierwszego spisu wynikało, iż na terenie powiatu plockiego, w skład którego wchodziły miasta: Płock oraz Wyszogród, a także gminy: Bielino, Brudzeń, Brwilno, Drobin, Kleniewo, Lelice, Łubki, Majki, Mąkolin, Ramutówko, Rębowo, Rogozino, Staroźreby, Świecice, Żagoty, zamieszkiwało 4451 osób wyznania ewangelickiego oraz 3291 podających narodowość niemiecką. Największy odsetek osób wyznania ewangelickiego oraz deklarujących narodowość niemiecką odnotowano w gminie Brwilno (około 19,5% ewangelików oraz 18,14% osób narodowości niemieckiej) w stosunku do ogółu mieszkańców

¹ K. Kłodawski, *Ewangelicy płoccy w latach 1793-1918, Dzieje Płocka, tom II. Dzieje miasta w latach 1793-1945*, red. M. Krajewski, Płock 2006, s. 373-374; K. Kłodawski, *Imigracja luteran w okolice Płocka i jej wpływa na powstanie i rozwój terytorialny parafii ewangelicko-augsburskiej w Płocku*, „Notatki Płockie” 2001, 3/188, s. 12.

² K. Kłodawski, *Początki i rozwój parafii ewangelicko – augsburskiej w Wyszogrodzie w XIX i początkach XX w.*, „Notatki Płockie” 2009, 1/218, s. 18-20.

³ K. Kłodawski, *Ewangelicy na terenie województwa / guberni plockiej w latach 1915-1914*, Płock 2021, s. 52 (ewangelikami oprócz Niemców byli również Polacy, a także osoby innych narodowości); *Obzor Płockoj Gubernii za 1912 god*, Płock 1913, s.10. W skład ówczesnego powiatu plockiego wchodziły poza Płockiem również miasteczka: Bodzanów, Bielsk, Wyszogród, Zakroczym, Drobin, Płońsk, Sochocin, Czerwińsk. Zarówno obszar powiatu, jak i jego liczebność, nie wyłączając liczby społeczności ewangelickiej, ulegał pewnym fluktuacjom.

gminy, a także w odniesieniu do ludności powiatu. Były również gminy, w których nie odnotowano osób wyznania ewangelickiego i narodowości niemieckiej (Lelice, Staroźreby). Oznaczało to, iż ewangelicy stanowili około 4,1%, natomiast osoby deklarujące niemiecką przynależność narodową – niespełna 3% (2,99) ludności powiatu. Z kolei w ośrodkach miejskich powiatu ewangelicy stanowili nieco ponad 2% (2,02) natomiast osoby narodowości niemieckiej – niespełna pół procenta (0,4%). Znacznie większy odsetek zarówno społeczności ewangelickiej, jak i osób przynależących do mniejszości niemieckiej odnotowano w gminach wiejskich powiatu, odpowiednio 4,82% w przypadku ewangelików oraz 3,97% ludności niemieckiej w odniesieniu do mieszkańców obszarów wiejskich powiatu⁴.

Ludność wyznania ewangelickiego często łączyła wyznawaną religię z poczuciem odrębności narodowościowej i identyfikowała się w dużej części z narodem niemieckim, kultywując przy tym język i obyczaje, nie tylko w okresie rozbiorowym ale również w II Rzeczypospolitej, co potwierdza chociażby pismo Konsystorza Ewangelicko-Augsburskiego Warszawskiego ze stycznia 1926 r., będące odpowiedzią na pismo wystosowane uprzednio przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Z pisma tego wynika, iż na obszarze, do którego odnosi się również niniejszy artykuł, nabożeństwa wyłącznie w języku niemieckim wśród kilkunastu innych parafii w całym kraju odprawiane były również w parafii wyszogrodzkiej, natomiast w plockiej oraz sierpeckiej – zarówno w języku polskim, jak i niemieckim⁵. W korespondencji z tegoż roku, pochodzącej tym razem z kręgów Kościoła katolickiego, stanowiącej odpowiedź Kurii Diecezjalnej Płockiej dla Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, wskazano, iż na terenie plockiej diecezji w parafiach rzymskokatolickich nie było wiernych, jak i księży, narodowości niemieckiej oraz posiadających obywatelstwo niemieckie⁶.

⁴ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, M. St. Warszawa Województwo Warszawskie, opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych*, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, t. 1, Warszawa 1925 (tablica wojewódzka). (<http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=14615&from=publication>) – [dostęp 19.11.2021].

⁵ Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, *Statystyka i wykazy – statystyka życia religijnego mniejszości niemieckiej w Polsce sporządzona dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, sygn.2/14/0/5/377, k. 10,34.

⁶ AAN, MWRiOPwW, sygn.2/14/0/5/377, k. 44v.

Z danych powszechnego spisu ludności przeprowadzonego w 1931 r. wynika, iż na terenie powiatu plockiego ludność wyznania ewangelickiego stanowiła poniżej 5 % mieszkańców powiatu (przy średniej dla całego państwa wynoszącej 2,6%)⁷. Według danych pochodzących ze szczegółowych zestawień statystycznych, powiat plocki w roku 1931 zamieszkiwało 128 144 osób, w tym 3979 osób wyznania ewangelickiego (luterńskiego, kalwińskiego, unijnego), co stanowiło 3,1% ogółu ludności powiatu plockiego. W ośrodkach miejskich (Plock, Wyszogród) w łącznej liczbie 37 570 osób znajdowało się 531 ewangelików (luteranów oraz kalwinistów), czyli 1,4% mieszkańców miejskich, a w samym Plocku ewangelicy stanowili (1,2%). Natomiast w wiejskiej części powiatu w łącznej liczbie ludności 90 574 znajdowało się 3 448 ewangelików, co stanowiło 3,8 %, czyli nieco powyżej udziału ludności ewangelickiej w skali gmin powiatu. W odniesieniu do ludności, która w spisie wskazała na język niemiecki jako ojczysty, w skali całego powiatu wyniki te pokrywały się, natomiast liczba osób wyznania ewangelickiego różniła się w stosunku do osób deklarujących język niemiecki jako ojczysty, również w przypadku miast, gdzie udział osób identyfikujących się z tym językiem stanowił około pół procenta (0,53%). Oznacza to, iż wyznanie ewangelickie nie było tożsame z deklarowaniem języka niemieckiego jako ojczystego, co można łączyć ze stopniem spolonizowania środowisk ewangelickich zamieszkujących miasta. Z kolei na terenach wiejskich odsetek ludności deklarującej język niemiecki jako ojczysty był nieco wyższy – 4,1%, w tym 3,8% wyznania ewangelickiego, co pozwala wnioskować iż język niemiecki był językiem ojczystym dla osób deklarujących inne niż ewangelickie wyznanie⁸.

Na podstawie „Dekretu Führera i Kanclerza Rzeszy Niemieckiej” z 8 października 1939 r. część ziem polskich została wcielona bezpośrednio w granice Niemiec. Postanowienia dekretu objęły również część województwa warszawskiego, z której utworzono rejencję ciechanowską, a w jej granicach, obok

⁷ A. Gawryszewski, *Ludność Polski w XX wieku*, Polska Akademia Nauk Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego, Monografie, 5, Warszawa 2005, s. 250 (http://rcin.org.pl/Content/2425/WA51_13508_r2005-nr5_Monografie.pdf) [dostęp 17.11.2021].

⁸ *Drugi Powszechny spis Ludności z DN. 9.XII 1931 R. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Warszawskie*, Główny Urząd Statystyczny, Statystyka Polski, Seria C, z. 57, Warszawa 1937, s. 35-36, 39-40 (<http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=14179&from=publication>) [dostęp 19.11.2021].

m.in. powiatów płońskiego, mławskiego, sierpeckiego, znalazł się również powiat plocki⁹. Tuż po rozpoczęciu II wojny światowej zbrojną agresją III Rzeszy na Rzeczpospolitą Polską, rozpoczął się czas gehenny narodu polskiego oraz mniejszości narodowych zamieszkujących obszar przedwojennej Polski. W praktyce włączone ziemie zostały objęte polityką germanizacyjną i wdrażaniem hasła przestrzeni życiowej dla narodu niemieckiego. Do głównych celów sprecyzowanych przez szefa Głównego Urzędu Policji i Bezpieczeństwa R. Heydricha zaliczono eliminację szeroko rozumianej polskiej warstwy kierowniczej (inteligencji, duchowieństwa, arystokracji), a także ludności żydowskiej. W rzeczywistości działania te wyrażały się m.in. poprzez eksterminację poszczególnych grup społeczno-zawodowych (nauczycieli, duchowieństwa rzymskokatolickiego, sędziów, artystów), wywożenie do pracy przymusowej, germanizację życia publicznego w postaci niemczenia polskich nazw, wydawanie prasy hitlerowskiej, czy też niszczenie i grabież dóbr kultury. Równoległe z brutalnymi działaniami okupanta niemieckiego podjęto proces napływu ludności niemieckiej do polskich miast oraz wsi, przy jednoczesnym przesiedlaniu i wysiedlaniu z nich ludności polskiej i żydowskiej do Generalnej Guberni. Przede wszystkim z terenów wiejskich wysiedlano polskich najzamożniejszych rolników, posiadających dobrze utrzymane gospodarstwa. Podobnie czyniono w przypadku mieszkańców miast, których w ramach przesiedleń wyrzucano z mieszkań o większym metrażu i lepszym wyposażeniu do lokali o niższym standardzie, położonych np. na terenie getta żydowskiego. W odniesieniu do Płocka i powiatu plockiego w pierwszej kolejności osiedlano „volksdeutschen” z okolicznych wsi i powiatów, jak miało to miejsce w Płocku, który najpierw zasiedlali koloniści wpisani na listę narodową niemiecką z powiatów plockiego oraz gostyńńskiego¹⁰.

⁹ W. Kozyra, *Okupacyjna administracja niemiecka na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1939-1945*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia” 2013, vol. LX,1, Sectio G, s. 50]; M. Krajewski, *Płock w okresie wojny i okupacji*, [w:] *Dzieje Płocka, tom II, Dzieje miasta w latach 1793-1945*, red. M. Krajewski, Płock 2006, s. 719.

¹⁰ Szerzej na ten temat: M. Krajewski, *Płock w okresie okupacji 1939 – 1945*, Płock-Włocławek 2001, s. 145-174; M. Milewska, *Sytuacja ludności niemieckiej* [w:] *Dzieje Mazowsza lata 1939-1945*, t. V, red. A. Koseski, Pułtusk 2018, s. 251-152; P. Weingertner, *Niemiecka i sowiecka okupacja ziem Drugiej Rzeczypospolitej (1939-1941). Refleksje na marginesie dyskusji dotyczących prób porównania polityki okupantów*, „Studia Rossica Gedanensia” 2020, nr 7, s. 188-190. Wysiedlenia w pierwszej kolejności objęły tereny Pomorza Gdańskiego oraz Wielkopolski.

Zarówno miejscowi „volksdeutsche”, jak i koloniści osiedleni podczas okupacji, kierowali się w życiu codziennym niechęcią wobec Polaków i wobec wszystkiego, co było związane z polskością, m.in. ze świątyniami katolickimi. Potwierdzają to w swych sprawozdaniach niektórzy proboszczowie bądź wierni poszczególnych parafii, np. w opisie z parafii Blichowo (dekanat wyszogrodzki): „[...] Ogół Niemców w parafii w stosunku do ludności miejscowej odnosił się prawie jak do sąsiadów, chociaż poddanych. Było jednak wielu takich, którzy uważali się za panów, a Polaków mieli za służbę, którą można było bić i krzywdzić. Jeśli coś spodobało się takiemu Niemcowi w gospodarstwie, meldował policji i ta jego życzenie spełniała [...]”¹¹. Niemieccy koloniści z reguły wykazywali się nadgorliwością i donosili do władz niemieckich, np., że księży na terenie parafii Bodzanów „[...] prowadzili organizacje katolickie i urządzali różne imprezy [...]”, którymi w mniemaniu kolonistów były pogrzeby¹². Zdarzały się przypadki, kiedy koloniści (w parafii Bulkowo) na zajętych przez nich polskich gospodarstwach „[...] nie pozwalali chodzić do kościoła, lecz zmuszali do pracy w niedzielę i święta [...]”¹³. Zupelnym barbarzyństwem koloniści wykazali się w kościele wyszogrodzkim, w którym „[...] Splądrowali oni kościół po wywiezieniu proboszcza, połamali drzewce sztandarów i chorągwi, zabrali bieliznę kościelną, ornaty, kapy wzięli na pokrycie foteli[...]”¹⁴.

Gdy Armia Czerwona wkraczała na ziemie polskie, niemieccy osadnicy wraz z volksdeutschami opuszczali tereny kolonizowane przez nich od momentu wybuchu wojny. Już na przełomie lat 1944 i 1945 rozpoczęli przygotowania do wyjazdu, czekając na wycofujące się niemieckie wojska. Starali się zabrać jak najwięcej wartościowych rzeczy¹⁵. Status pozostawianej własności regulowało prawo wydane przez rząd lubelski w postaci dekretu, zatwierdzonego przez Prezydium Krajowej Rady Narodowej, z marca 1945 r., o majątku porzuconym oraz ustawa o tak samo brzmiącym tytule, z maja tego samego roku, w której jeden z artykułów nawiązywał bezpośrednio do własności niemieckiej: „Wszelki majątek ruchomy bądź nieruchomy, który był własnością lub w posiadaniu państwa niemieckiego, a w chwili wejścia w życie niniejszego

¹¹ ks. M.M. Grzybowski, *Materiały do dziejów diecezji plockiej z lat okupacji 1939-1945*, Płock 2005, s. 345.

¹² Tamże. s. 350.

¹³ Tamże, s. 356.

¹⁴ Tamże, s. 360.

¹⁵ T. Cybulski, *Parafia ewangelicko-augsburska w Płocku od 1804 roku do 1956*, Toruń 2012, s. 108.

dekretu nie został jeszcze przyjęty przez organa państwowe lub samorządowe, majątek obywateli niemieckich lub osób, które zbiegły do nieprzyjaciela, jest majątkiem porzuconym w rozumieniu niniejszego dekretu”¹⁶. Należy przy tym mieć na uwadze fakt, iż sprawa własności należącej do Niemców – „obywateli Rzeszy Niemieckiej, nie-Polaków i obywateli polskich narodowości niemieckiej” pojawiła się już wcześniej, mianowicie w dekreście o reformie rolnej, wydanym przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, z września 1944 r. W myśl zapisu w nim zawartego, własność należąca do tychże osób miała zostać przeznaczona na cele reformy rolnej¹⁷.

Stworzenie przez okupanta nazistowskiego niemieckiej listy narodowościowej – „Deutsche volkslist” – miało w zamyśle zwiększenie liczby ludności niemieckiej. Od końca października 1939 r. do początku marca 1941 r. obejmowała ona pięć grup. Do grupy A zaliczono aktywnych Niemców, do B – pasywnych, do C – osoby narodowości niemieckiej, które mogły stać się „dobrymi Niemcami”, do D – spolonizowane osoby pochodzenia niemieckiego, które nie występowały przeciwko III Rzeszy, a do E – osoby spolonizowane pochodzenia niemieckiego, które przejawiały wrogość do III Rzeszy. Skala ta uległa zmianie od początku marca 1941 r., kiedy to w miejsce dotychczasowej pięciostopniowej wprowadzono czterostopniową, w myśl której do I grupy zaliczono aktywnych działaczy pochodzenia niemieckiego, do II – osoby nieaktywne pochodzenia niemieckiego, do III – osoby pochodzenia częściowo spolonizowane, a do IV – osoby pochodzenia niemieckiego całkowicie spolonizowane. Czas oczekiwania na obywatelstwo niemieckie uzależniony był od kategorii. Po zakończeniu wojny za zgodą aliantów rozpoczął się proces wysiedlania Niemców, ale pod warunkiem, iż nie byli obywatelami polskimi pochodzenia niemieckiego¹⁸.

¹⁶ *Dekret z dnia 2 marca 1945 r. o majątkach porzuconych i opuszczonych*, Dziennik Ustaw 1945, nr 9, poz. 47; *Ustawa z dnia 6 maja 1945 r. o majątkach porzuconych i opuszczonych*, Dziennik Ustaw 1945, nr 17, poz. 97. W §2 art. 2 rozszerzono definicję majątku porzuconego o sytuacje, gdy znajdował się on w posiadaniu lub zarządzie osób trzecich (<https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1945-9-45,16778602.html>) [dostęp 19.11.2021].

¹⁷ *Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 czerwca 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej*, Dziennik Ustaw 1944, art. 2 (<https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzudziennik-ustaw/przeprowadzenie-reformy-rolnej-16778475>) [dostęp 21.11.2021].

¹⁸ J. Piruta, *Zarys dziejów mniejszości niemieckiej w Polsce. Przegląd działalności politycznej, społecznej i kulturalnej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2021, t. XIX, z. 2, s. 53 (https://repozytorium.uwb.edu.pl/jsui/bitstream/11320/10634/1/MHI_19_2_2020-J_Piruta_Zarys_dziejow_mniejszosci_niemieckiej_w_Polsce.pdf) [dostęp 04.11.2021].

Władze miały na uwadze złożoność sytuacji ludności niemieckiej. Obok obywateli niemieckich narodowości niemieckiej, mieszkający jeszcze od czasu II Rzeczypospolitej osoby narodowości niemieckiej, posiadające polskie obywatelstwo, a także polskiego pochodzenia, ale posiadające niemieckie obywatelstwo. Za Niemców uważano obywateli Rzeszy Niemieckiej (Reichsdeutsch) narodowości niemieckiej; osoby narodowości niemieckiej bez względu na przynależność państwową, oprócz posiadających III i IV grupę niemieckiej listy narodowej, a także obywateli polskich mieszkających w Wolnym Mieście Gdańsk i na ziemiach wcielonych do Rzeszy wpisanych do I i II grupy volkslisty oraz tych z III grupy, którym władze okupacyjne nie odwołały ich niemieckiej przynależności państwowej, a także obywateli polskich, którzy w Generalnej Guberni i województwie białostockim zadeklarowali przynależność do narodu niemieckiego lub niemieckiego pochodzenia¹⁹.

Od zakończenia II wojny światowej, a ściślej od przelomu lat 1944 i 1945 wobec ludności niemieckiej prowadzono określoną politykę o charakterze represyjnym, czego nie ukrywał rząd lubelski²⁰. Podejmowane decyzje wtapiały się niejako w odczucia Polaków związane z chęcią wyrównania krzywd. Dotyczyło to zarówno Niemców, jak i „volksdeutschów”. Dekrety wydawane przez władze odegrały fundamentalną rolę w działaniach skierowanych przeciwko

¹⁹ S. Jankowiak, *Wysiedlenia Niemców z Polski po II wojnie światowej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, 3/2 (6), s. 143 (<https://polska1918-89.pl/pdf/wysiedlenia-niemcow-z-polski-po-ii-wojnie-swiatowej,4167.pdf>) [dostęp 04.11.2021].

²⁰ Dziennik Ustaw 1946, nr 41, poz.237, *Dekret z dnia 28 czerwca 1946 r. o odpowiedzialności karnej za odstępowanie od narodowości w czasie wojny 1939-1945 r.*, Art.1§ 1 przewidywał karę pozbawienia wolności do lat 10 dla każdego, kto zgłosił przynależność do narodowości niemieckiej, łącznie z utratą części lub całości majątku oraz pozbawieniem praw publicznych. Jednocześnie art. 2 § 1 postanawiał, iż karze nie podlegały te osoby, które zgłosiły ww. przynależność w celu uniknięcia prześladowań oraz pomimo przyjęcia brały udział w walkach wyzwoleniczych (http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/DZU/1946/41/237.pdf#zoom=90). Sprawy tej dotyczyły również dekrety z wprowadzonymi zmianami: *Dekret z dnia 27 marca 1947 r. o zmianie dekretu z dnia 28 czerwca 1946 r. o odpowiedzialności karnej za odstępowanie od narodowości w czasie wojny 1939-1945 r.*, Dziennik Ustaw 1946, nr 31, poz. 130 i 131 (http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/DZU/1947/31/131.pdf#zoom=90); *Dekret z dnia 22 października 1947 r. o zmianie dekretu z dnia 28 czerwca 1946 r. o odpowiedzialności karnej za odstępowanie od narodowości w czasie wojny 1939-1945 r.*, Dziennik Ustaw 1947, nr 65, poz. 376 i 377, s. 1090 (http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/DZU/1947/65/376.pdf#zoom=90); *Dekret z dnia 22 października 1947 r. o przepadku majątku*, Dziennik Ustaw, nr 65, Poz. 398, s. 1103 (http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/DZU/1947/65/390.pdf#zoom=90) - dostęp 19.11.2021.

tej ludności. Niemców traktowano jako darmową lub tanią siłę roboczą. Wyszędlenia odbywały się dwutorowo, poprzez zorganizowane akcje oraz tworzenie okoliczności sprzyjających do opuszczenia kraju²¹.

Jak podaje Tomasz Cybulski, chociaż straty wśród osadników były znaczne, to trudno jednoznacznie określić szczegółowe dane. Według próbnego spisu z maja 1945 r., w Płocku mieszkało 62 Niemców – członków płockiej parafii ewangelicko-augsburskiej²². Tuż po opuszczeniu miasta przez wojska niemieckie również Miejska Rada Narodowa zajęła się rozstrzygnięciem kwestii rozdysponowania własności Niemców, którzy opuścili Płock oraz tych, którzy pozostali w mieście. Już w marcu 1945 r. wpłynął wniosek „w sprawie znaków rozpoznawczych dla Niemców”. Miejska Rada Narodowa uchwaliła, iż „Niemcy obojga płci, bez względu na wiek, obowiązani są do noszenia znaków rozpoznawczych na plecach i piersiach, a mianowicie czarnej swastyki na białym tle koła o średnicy 10 cm”²³. Uchwała ta jednak nie weszła w życie z powodu uchylenia jej przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego²⁴.

Spór o tytuł własności kościoła poddominikańskiego rozpoczął się tuż po wycofaniu się wojsk niemieckich i zajęciu miasta przez Armię Czerwoną. W piśmie do Zarządu Miasta Płocka z końca stycznia 1941 r. ówczesny administrator apostolski diecezji płockiej ks. dr Stanisław Figielski wskazał na brak możliwości korzystania z kościołów katedralnego oraz poreformackiego, znajdującego się przy Seminarium Duchownym, dla potrzeb prowadzenia duszpasterstwa szkolnego, w związku z czym zwrócił się z prośbą o przekazanie na realizację wskazanych celów „[...] kościoła pod wezwaniem św. Dominika przy ul. Dominikańskiej, który od XIII w. był kościołem katolickim. W ostatnich zaś czasach był w użytkowaniu ewangelików”. Prośba niniejsza została zatwierdzona przez Komendanta wojennego m. Płocka (odpowiednia adnotacja sporządzona odręcznie w języku rosyjskim)²⁵.

Pismo skierowane do Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, uzasadniające decyzję Komendanta wojennego m. Płocka, wystosował

²¹ P. Kacprzak, *Polityka władz polskich wobec ludności niemieckiej w okresie funkcjonowania Ministerstwa Ziem Odzyskanych*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. LXII, z. 2, s. 217 (<https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/2029/1/Kacprzak.pdf>) [dostęp 05.11.2021].

²² T. Cybulski, dz. cyt., s. 108-109.

²³ *Księga Protokołów Miejskiej Rady Narodowej m. Płocka 1945-1947, Tom I*, Archiwum Państwowe w Płocku, Akta Miasta Płocka, sygn. 28810, Protokół 4 z 12.03.1945 r., k. 8.

²⁴ APP, AMP, sygn.28810, Protokół nr 8 z 28.05.1945r., k. 35v.

²⁵ AAN, Ud/sW, Sprawa zwrotu Kościoła w Płocku sygn.19/151, s. 2.

Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego. Przytoczono w nim okoliczności przejęcia kościoła poddominikańskiego w 1805 r. przez władze pruskie i przekazania go na potrzeby parafii ewangelicko-augsburskiej. W dalszej części podano argumenty, które przesądziły – uwzględniając społeczno-polityczne uwarunkowania – o zasadności podjętej decyzji, gdyż „[...] stanowi własność katolicką gwałtem zabraną. W czasie okupacji niemieckiej wszyscy prawie ewangelicy miejscowi przyjęli volksdeutschostwo. Nieliczne wyjątki nie zadeklarowały się i wróciły w czasie wyjścia Niemców do kościoła katolickiego, tak że obecnie parafia ewangelicka w Płocku i powiecie byłaby bez wierznych”. W dalszej części wskazano argumenty, z którymi trudno było polemizować Konsystorzowi Ewangelicko-Augsburskiemu, biorąc pod uwagę rzeczywistość pookupacyjną: „[...]kościół ewangelicki w Płocku był miejscem germanizacji [...] Cały czas, kiedy gestapo prześladowało Polaków w Płocku i okolicy, na kościele ewangelickim powiewała flaga hitlerowska ze swastyką [...] a ostatni pastor okazał się hitlerowcem i pracował na usługach gestapo. Jeszcze przed 1 września miał kontakt z partią hitlerowską [...]”²⁶.

²⁶ Archiwum Główne Akta Dawnych, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, *Departament Płocki Miasta Płocka, Płocka*, sygn. 4505, s. 245; AAN, Ud/sW, sygn. 19/151, s. różne, s. 3-4. Dołączone zostały oświadczenia księdza (wówczas doktora) Mieczysława Żywczyńskiego oraz Rektora Kościoła Dominikanów ks. R. Franczaka, którzy dokumentowali próby przejęcia rzeczowej świątyni przez władze Kościoła katolickiego. Wedle przedstawionych przez nich informacji, jako pierwszy starania o odzyskanie kościoła podjął się w roku 1830 ówczesny biskup płocki Franciszek Pawłowski, jednak „[...] wybuch powstania listopadowego uniemożliwił przeprowadzenie sprawy do pozytywnego końca [...] i wynikał z przyjęcia przez władze carskie ostrego antypolskiego kursu zaborcy [...] gdyż carowie traktowali osiedleńców niemieckich i ich sprawy przychylniej niż Polaków i ich potrzeby [...]”. Po raz drugi stosowne starania rozpoczął w latach 1901-1904 biskup Szembek, lecz - jak ujął to autor oświadczenia – [...] niemieccy osiedleńcy, którzy normalnie przez cały czas użytkowania kościoła sami stanowili prawie wyłącznie całą gminę wyznaniową ewangelicką, uciekli się do łaski carskiej, trafiając do Mikołaja II przez carycę, z pochodzenia Niemkę [...]”. Również arcybiskup A. J. Nowowiejski podjął się po 1919 r. kolejnej próby odzyskania kościoła, a także w okresie rządów sanacyjnych, ale z uwagi „[...] na obecny stosunek przyjaźni z rządem niemieckim nie mogła by ani dopuścić do akcji rewindykacyjnej, ani też patrzeć się na nią obojętnie[...]”. Warto w tym miejscu przypomnieć postać pastora płockiej parafii ewangelicko-augsburskiej Adolfa Schendla (proboszcza tejże parafii w latach 1935-1939). Za prowadzenie działalności skierowanej przeciwko państwu polskiemu został relegowany przez Konsystorz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie z funkcji pastora w Płocku i administratora filiału w Dobrzyniu n. Wisłą. Już podczas okupacji okazało się, że był w randze kapitana wojsk niemieckich. Zob. E. Kneifel, *Die evangelisch – augsburgischen Gemeinden in Polen 1555-1939*, München 1971, s. 65; A.J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie znani i nieznan. Słownik biograficzny*, Płock 2002, s. 532.

Sprawa zwrotu kościoła i innych zabudowań kościelnych toczyła się również w następnych latach, o czym świadczy pismo Konsystorza Ewangelicko-Augsburskiego RP z września 1952 r., skierowane do Urzędu ds. Wyznań. Wskazano w nim na trudności w normalnym funkcjonowaniu parafii z powodu braku lokalu przeznaczzonego na zebrania parafialne, biuro parafii, lekcje religii, mieszkanie dla duchownego i przede wszystkim na odprawianie nabożeństw, odbywających się tylko raz w miesiącu, dzięki życzliwości mariawitów, którzy udostępniali swój kościół na nabożeństwa dla około 120-osobowej grupy wiernych. Natomiast pozytywnym rozstrzygnięciem potwierdzonym wyrokiem sądu zakończyła się kwestia własności cmentarza, placu i domu grabarza, o czym informował Referat do Spraw Wyznań Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płocku, w piśmie do Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej²⁷.

Opierając się na wynikach spisu z 1946 r., wedle ostrożnych szacunków można przyjąć, że terytorium Polski zamieszkiwało ponad 2 000 000 Niemców, spośród których część nie posiadała statusu mniejszości narodowej, traktowano ich jako bezpaństwowców. Spośród tej grupy rekrutowano osoby narodowości niemieckiej, pracujące jako tania siła robocza za wikt. Obok tej kategorii ludności niemieckiej istniały także osoby (ponad 200 000), które wpisano pod przymusem na niemiecką listę narodowościową (volksliste), a tym samym czekały one na rehabilitację. W tym czasie wprowadzono wiele drakońskich praw skierowanych przeciwko ludności narodowości niemieckiej, tak jak w przypadku dekretu z września 1946 r. o wyłączeniu ze społeczeństwa polskiego osób narodowości niemieckiej (z późniejszymi zmianami z października 1947 r.), w myśl którego Niemcy będący obywatelami II Rzeczypospolitej zostali pozbawieni polskiego obywatelstwa, a ich mienie zostało przejęte przez państwo²⁸. Sytuacja uległa zmianie dopiero po powstaniu Niemieckiej Republiki Demokratycznej w 1949 r. i uchwaleniu w lipcu 1950 r. ustawy znoszącej sankcje oraz ograniczenia wobec obywateli, którzy określili swoją przynależność narodową niemiecką, co zawierał pkt 1 tej ustawy: „Nie wszczyyna się postępowania, a wszczęte umarza się, przeciwko obywatelom polskim, którzy

²⁷ AAN, Ud/sW, sygn.19/151, s. różne, s. 8. AAN, Urząd d/s. Wyznań, sygn. 14/509, s. 135-136. Szerzej na ten temat: T. Cybulski, dz. cyt., s. 110-115. W latach 50. liczba ta nieznacznie wzrosła do niespełna 200 parafian.

²⁸ D. Matelski, *Mniejszość niemiecka w Polsce w latach 1945-2015*, dz. cyt., s.53-54 (<https://skgd.pl/wp-content/uploads/2019/01/Dariusz-Matelski-Mniejszo%C5%9B%C4%87-niemiecka-w-Polsce-w-latach-1945-2015.pdf>) [dostęp 05.11.2021].

w czasie wojny pomiędzy 1 września 1939 r. a 9 maja 1945 r. zgłosili przynależność do narodowości niemieckiej lub uprzywilejowanej przez okupanta bądź też zgłosili pochodzenie niemieckie”²⁹.

Po zakończeniu działań wojennych rozpoczęła również działalność administracja lokalna w postaci władz gminnych i powiatowych, których granice nie zawsze pokrywały się z podziałem administracyjnym w II Rzeczypospolitej. Według stanu z 1945 r., w skład powiatu wchodziły miasta Płock oraz Wyszogród, a także gminy wiejskie: Biała, Bielino, Bielsk (od 1948 r.), Bodzanów (od 1946 r.)³⁰, Brudzeń Duży, Drobin, Kleniewo, Świącice (do 1948 r.)³¹, Lelice, Łubki, Majki, Mała Wieś (do 1948 r.), Mąkolin (do 1946 r.), Miszewo Murowane, Rębowo, Rogozino, Staroźreby, Zagoty. W wyniku reformy administracyjnej wsi, w roku 1954 wprowadzono w miejsce wsi i gmin gromady i gromadzkie rady narodowe³².

Czy po opuszczeniu ziem polskich przez Wehrmacht i formalnym zakończeniu wojny na ziemiach polskich i szczególnie nas interesującym obszarze powiatu płockiego były obecne osoby narodowości niemieckiej? Odpowiedzią

²⁹ Ustawa z dnia 20 lipca 1950 r. o zniesieniu sankcji oraz ograniczeń w stosunku do obywateli, którzy zgłosili swą przynależność do narodowości niemieckiej, *Dziennik Ustaw* 1950, nr 29, poz. 270, s. 1/1 (http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/DZU/1950/29/-270.pdf#zoom=90) [dostęp 14.11.2021].

³⁰ Rozporządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 24 lipca 1946 r. o zniesieniu gminy wiejskiej Mąkolin w powiecie plockim w województwie warszawskim i o utworzeniu gminy wiejskiej Bodzanów w tymże powiecie i województwie, *Dziennik Ustaw* 1946, nr 39, poz. 233, 234 i 235, s. 440: §1 „Znosi się gminę wiejską Mąkolin w powiecie plockim w województwie warszawskim, a z obszaru tejże gminy tworzy się nową gminę wiejską Bodzanów z siedzibą zarządu gminnego w Bodzanowie w tymże powiecie i województwie (<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19460390234/O/D1946-0234.pdf>) [dostęp 14.11.2021].

³¹ Rozporządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 12 lipca 1948 r. o zniesieniu gmin wiejskich Kleniewo i Świącice i utworzeniu gmin wiejskich Bielsk i Mała Wieś w powiecie plockim, województwie warszawskim, *Dziennik Ustaw* 1948, nr 37, poz. 270 i 271, s. 648: §1 „Znosi się gminy wiejskie Kleniewo i Świącice w powiecie plockim, województwie warszawskim”. § 2 „Z obszaru zniesionej gminy Kleniewo tworzy się nową gminę wiejską Bielsk z siedzibą zarządu gminnego w Bielsku, a z obszaru zniesionej gminy Świącice tworzy się nową gminę wiejską Mała Wieś z siedzibą zarządu gminnego w Małej wsi w tymże powiecie i województwie” (<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19480370270/O/D19480270.pdf>) [dostęp 14.11.2021].

³² Ustawa z dnia 25 września 1954 r. o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych, *Dziennik Ustaw* 1954, nr 43, poz. 191, s. 191: Art.1., Art.2. (http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19540430_191/O/D19540191.pdf) [dostęp 15.11.2021].

może być korespondencja urzędowa z pierwszych lat powojennych. W piśmie okólnym skierowanym do wszystkich wojewodów, a także prezydentów Łodzi i Warszawy, z marca 1946 r., Ministerstwo Administracji Publicznej zwróciło się z poleceniem dokonania rejestracji wszystkich cudzoziemców przebywających na obszarze państwa polskiego. Z kolei Urząd Wojewódzki Warszawski z siedzibą w Pruszkowie skierował pismo (13 czerwca 1946 r.) o podobnej treści do wszystkich starostów, celem przesłania list Niemców (cudzoziemców) przebywających w poszczególnych powiatach, w związku z planowanym wysiedleniem ich z kraju. Co istotne, miały one zawierać wyłącznie „reichsdeutschenów”³³. Wedle wykazów przygotowanych za ww. rok przez wójtów gmin, cudzoziemcy narodowości niemieckiej nieposiadający polskiego obywatelstwa zamieszkiwali na terenie gmin: Łubki – 59 osób³⁴, Starożreby – 11³⁵, Bodzanów – 123³⁶, a w gminie Mąkolin wskazano na 131 Niemców („volksdeutschenów”) oraz taką samą liczbę ewangelików co oznaczałoby, iż wskazani Niemcy byli protestantami³⁷. Zachowane zostały w dokumentacji urzędowej dane z tych dwóch gmin, natomiast Starostwo Powiatowe Płockie, posiadające dokładne dane na podstawie zebranych zestawień, w piśmie z sierpnia 1946 r. skierowanym do Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego podało liczbę 1825 osób narodowości niemieckiej nieposiadających polskiego obywatelstwa, które podlegały, wedle dokumentów urzędowych, wysiedleniu z Polski³⁸.

Obok Niemców-cudzoziemców kolejną kategorią ludności „kłopotliwej”, którą chciano wykorzystać jako siłę roboczą były osoby nierehabilitowane, do których zaliczano „volksdeutschenów”. Do uregulowania tej kwestii miał przyczynić się Okręgowy Zarząd Pracy Więźniów dla centralnych województw

³³ *Cudzoziemcy [rejestracja cudzoziemców, wykazy]1946*, Archiwum Państwowe w Płocku, Starostwo Powiatowe w Płocku, sygn.97, k.260.

³⁴ APP, SPWP, sygn. 97, s.52-55 v. (dane z czerwca 1946 r.).

³⁵ APP, SPWP, sygn. 97 (b.p).

³⁶ *Ewidencja i kontrola ruchu ludności [wykazy cudzoziemców zamieszkałych na terenie poszczególnych gmin]1946*, APP, SPWP, sygn. 102, k. 58. Nie odnotowano „reichsdeutschenów”, a liczba „volksdeutschenów” w 1946 r. zmniejszyła się o 10 osób w porównaniu z rokiem 1945. Spośród innych narodowości wykazano 12 Żydów i 3 Ukraińców.

³⁷ *Ewidencja i kontrola ruchu ludności [wykazy cudzoziemców zamieszkałych na terenie poszczególnych gmin]1946*, APP, SPWP, sygn. 102, s. różne, k. 21-24, 27. Oprócz ewangelików w wykazie uwzględniono jeszcze osoby wyznania prawosławnego (2), taką samą liczbę Ukraińców określonych jako „inni”, mojżeszowych (11) oraz ludność wyznania rzymskokatolickiego (6530).

³⁸ APP, SPWP, sygn. 97, k. 243.

Rzeczypospolitej Polskiej, z siedzibą w Łodzi, funkcjonujący w ramach Departamentu Więziennictwa i Obozów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, który obejmował również województwo warszawskie. Spis tej ludności, obok celów statystycznych, miał również służyć – jak to ujęto – „dla właściwego rozprawdzenia niemieckiej siły roboczej pomiędzy instytucje państwowe, samorządowe i inne o charakterze społecznym i pracujące dla państwa [...]”³⁹. Wedle wykazu sporządzonego przez władze starostwa plockiego, do polskich rolników zostały przydzielone 862 osoby zarówno mężczyźni, jak i kobiety, widniejące jako „volksdeutsche”, zatrudnione w: Plocku, Wyszogrodzie, gminach: Bielino, Drobin, Kleniewo, Łubki, Majki, Miszewo Murowane (w tym również w istniejącym ośrodku w tej miejscowości), Rogozino, Staroźreby, Święcice, Zagoty, Lelice⁴⁰.

Cudzoziemcy legitymujący się obywatelstwem niemieckim jako miejsce urodzenia wskazywali bardzo często sąsiednie gminy, tak jak w przypadku wykazu sporządzonego przez władze gminy Łubki, gdzie wśród przebywających w tym czasie Niemców wielu pochodziło z powiatu płońskiego (gminy: Nowy Dwór Mazowiecki, Głusk, Sarnowo); powiatu sochaczewskiego (gminy: Ilów, Łasy); powiatu ostrowieckiego (gmina Długosiodło); powiatu warszawskiego (gmin Góra); powiatu pultuskiego (gmina Obryte); powiatu sierpeckiego (gmina Gradzanowo); powiatu brodnickiego. W wykazie, oprócz dzieci urodzonych w czasie wojny, wśród obywateli niemieckich były osoby urodzone w okresie międzywojennym oraz przed I wojną światową (tylko w przypadku czterech osób, na ogólną liczbę 59, jako miejsce urodzenia wskazano terytorium Niemiec, konkretnie Berlin – kobieta z trojgiem dzieci), co wskazuje, iż byli to obywatele polscy, którzy po 1 września 1939 r. stali się obywatelami III Rzeszy i z dużym prawdopodobieństwem można przypuszczać, że byli w zdecydowanej większości wyznania ewangelickiego.

Oprócz miejsca pochodzenia warto odnotować, co prawda częściowo, wykonywany zawód bądź źródło utrzymania. W zachowanych informacjach sporządzonych przez Zarząd Gminy Staroźreby obok robotników (względnie robotnic) jako źródło zarobkowania podano kowalstwo oraz wodniactwo⁴¹. Podobny wykaz sporządzono dla wspomnianej wcześniej gminy Mąkolin, z którego wynika, iż wśród „cudzoziemców, którzy mają obywatelstwo Pol-

³⁹ Tamże, k. 272 v.

⁴⁰ Tamże, k. 339-354.

⁴¹ APP, SPWP, sygn. 97, k. 52-55v.

skie, i którzy nie mają obywatelstwa”, jako miejsce urodzenia wskazano miejscowości z tejże gminy bądź z okolicznych miejscowości, co oznaczało, iż urodzili się oni na obszarze przedwojennej Rzeczypospolitej, przy czym w rubryce „zawód” podano określenia: „robotnik” względnie „robotnica”⁴².

Na podstawie spisów z terenu kilku gmin można również przedstawić decyzje dotyczące tymczasowej sytuacji ludności niemieckiej nierehabilitowanej, związane z kierowaniem do pracy w gospodarstwach rolnych u miejscowych gospodarzy, które podejmowano na poszczególnych szczeblach urzędniczych. Zgodnie z zaleceniami zawartymi w piśmie z dnia 7 maja 1946 r. Okręgowego Zarządu Pracy Więźniów dla centralnych województw RP mieszczącym się w Łodzi, podlegającego Departamentowi Więziennictwa i Obozów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego oraz w kolejnym z 27 maja tegoż roku, starostowie mieli pozyskać informacje bezpośrednio od wójtów gmin i wydawać im zarządzenia dotyczące dokonania spisów osób narodowości niemieckiej (nierehabilitowanej) zatrudnionych w gospodarstwach rolnych, warzywnych, majątkach państwowych, szkołach rolnych, fabrykach oraz wszelkich przedsiębiorstwach znajdujących się na terenie powiatu. Powyższe zarządzenie odnosiło się również do osiedli, miasteczek oraz miast. Wśród celów tych działań wskazano na aspekt statystyczny oraz logistyczny, związany z rozdysponowaniem niemieckiej siły roboczej pomiędzy instytucje państwowe, samorządowe oraz rolników⁴³.

Stosując się do powyższego zarządzenia, władze poszczególnych gmin sporządziły odpowiednie wykazy zawierające niekiedy dodatkowe informacje. Na ich podstawie można stwierdzić np., iż na terenie gminy Rębowo 180 Niemców zostało przydzielonych do pracy w gospodarstwach miejscowych polskich rolników. Przydziału poszczególnych osób dokonała Gminna Rada Narodowa, z reguły kierując pojedyncze osoby do poszczególnych gospodarstw, ale zdarzały się sytuacje, gdy kierowano do jednego gospodarstwa

⁴² APP, SPWP, sygn.102 (b.p). Podobne wnioski nasuwają się przy analizie wykazu (za 1950 r.) Niemców zatrudnionych w Państwowych Gospodarstwach Rolnych na terenie gminy Łęg, gdzie na 26 osób wymienionych zaledwie 3 pochodziły spoza terytorium przedwojennej Polski (2 osoby z Gdańska, 1 z Berlina), zdecydowana większość jako miejsce urodzenia (odnośnie do osób dorosłych) były wpisane sąsiednie gminy – *Zmiany zamieszkania Niemców [wykazy Niemców zamieszkałych w poszczególnych gminach] 1949*, APP, SPWP, sygn. 135, (b.p).

⁴³ APP, SPWP, sygn. 97, k. 272v.

kilka osób⁴⁴. W przypadku gminy Biała osoby narodowości niemieckiej do pracy w tychże gospodarstwach przydzielała lokalna Milicja Obywatelska lub Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, Rada oraz Zarząd Gminy. Wskazani Niemcy legitymowali się przynależnością w czasie okupacji do volkslisty II bądź też III kategorii (grupy), przy czym „volksdeutsche” należący do II kategorii stanowili niespełna 70% zatrudnionych, natomiast do III – około 27%, a do I kategorii – około 3%⁴⁵. Wśród 127 osób narodowości niemieckiej zatrudnionych na terenie gminy Brudzeń Duży odnotowano pewną grupę z określoną przynależnością do volkslisty II bądź III kategorii. Przydziału dokonał wójt i zarząd gminy, a także Urząd Bezpieczeństwa Publicznego z Brudzenia i Plocka oraz Milicja Obywatelska⁴⁶. Rozdysponowania niemieckich robotników na terenie gminy Lelice pomiędzy polskich rolników dokonał Urząd Bezpieczeństwa Publicznego oraz Polska Partia Robotnicza. Wśród 41 osób wskazano na 12 posiadających II kategorię volkslisty (niespełna 30%), pozostali nie zostali określani jako „volksdeutsche”⁴⁷. Gmina Bodzanów była kolejną, w której „volksdeutsche” byli zatrudnieni w liczbie 111 osób w okolicznych gospodarstwach rolnych. W tej grupie jedynie 6 osób złożyło wnioski o rehabilitację, której jednak nie uzyskało. Jednocześnie żadna z nich nie miała wytoczonej sprawy karnej, jak informował Zarząd Gminy w piśmie do Starostwa Powiatowego w Plocku (listopad 1946), dodając iż ci, którzy obawiali się o swoją przyszłość w związku z postawą podczas okupacji, opuścili teren gminy wraz z wycofującym się wojskiem niemieckim. Ludność niemiecka z te-

⁴⁴ APP, SPWP, sygn. 97, k. 292-300. Były to miejscowości: Rakowo, Wilczkowo, Rębowo, Brody, Balino, Wiązówka, Drwały.

⁴⁵ APP, SPWP, sygn. 97, k. 365-369v. Były to miejscowości: Biała Stara, Biała Nowa, Biskupice, Brwilno, Cierszewo, Chelpowo, Draganie, Dziarnowo, Kamionki, Karwosieki, Kowalewko, Kobierniki, Kruszczewo, Mańkowo, Maszewo, Maszewo Duże, Maszewo Małe, Parzeń, Proboszczewice, Robertowo, Biała, Sikórz, Srebrna, Suchodół, Trzepowo, Ułaszewo, Włoczewo, Żerniki, Ludwikowo. Instytucjami kierującymi były: Rada Gminy, Milicja Obywatelska, Urząd Bezpieczeństwa, Urząd Bezpieczeństwa Publicznego.

⁴⁶ Na terenie gminy Brudzeń Duży były to miejscowości: Uniejewo, Lasotki, Radotki, Siecień, Bądkowo Jeziorne, Patrze, Brudzeń Mały, Rembielin, Sobowo, Strupczewo, Izabelin, Janoszyce, Murzynowo, Gorzechowo, Łukoszyn, Grodnia, Brudzeń Duży, Bądkowo Rumunki, Bądkowo Kościelne, Karwosieki, Turza Wielka, Wincentowo, Więclawice, Turza Mała, Myślaborzyce, Krzyżanowo, Rokicie.

⁴⁷ APP, SPWP, sygn. 97, k. 357v. Zostali przydzieleni do gospodarstw rolniczych w miejscowościach: Cetlino, Bonisław, Bombalice, Lelice, Zbójno Budy, Zbójno, Rogieniczki, Rzczewo, Gnaty, Kuskowo.

renu gminy Mąkolin w całej swej liczbie nie legitymowała się polskim obywatelstwem⁴⁸. Do Płocka oddelegowano do pracy cztery osoby⁴⁹, natomiast wśród 22-osobowej grupy robotników na terenie gminy Wyszogród tylko dwie osoby przebywały poza Wyszogrodem w Kępie Wyszogrodzkiej i podobnie jak w przypadku pozostałych jednostek administracyjnych za przydział odpowiadały: Milicja Obywatelska oraz Urząd Bezpieczeństwa Publicznego⁵⁰. Spośród 12 miejscowości, w których rozmieszczono ludność niemiecką („volksdeutsche”) na terenie gminy Bielino przeważali posiadacze II kategorii volkslisty (85%)⁵¹. Największą liczbę – 5 osób z przynależnością do I kategorii odnotowano na terenie gminy Drobin, co stanowiło 25% zatrudnionych w gospodarstwach, przy czym zdecydowana większość (75%) widniała w wykazach jako „volksdeutsche” bez konkretnej kategorii⁵². Jako posiadający niemiecką listę narodowościową w niemalże całej swej liczbie skierowani zostali przez Urząd Bezpieczeństwa na teren gminy Kleniewo⁵³. Bardzo wysoki (80%) odsetek Niemców posiadających II kategorię volkslisty rozmieszczono w różnych miejscowościach gminy Miszewo Murowane oraz na terenie ośrodka w tejże miejscowości⁵⁴, natomiast około 24% „volksdeutsche” spośród wszystkich robotników niemieckich rozlokowano na obszarze gminy Święcice⁵⁵.

⁴⁸ APP, SPWP, sygn.102, k. 21-24, b.p, k. 38-39, 58, 63.

⁴⁹ APP, SWPW, sygn. 97, k. 331 – przebywali na ul. Dobrzyńskiej i Warszawskiej.

⁵⁰ Tamże, k. 331.

⁵¹ Tamże, k. 339-341. Najliczniejsza grupa robotników przebywała na terenie Słupna i Rydzyna, pozostałe miejscowości to: Bielino, Borowiczki, Cekanowo, Gulczewo, Liszyno, Mirosław, Miszewko, Ośnica, Wykowo.

⁵² Tamże, k. 343v. Pracowali w gospodarstwach znajdujących się w miejscowościach: Drobin, Borowo, Cieśle, Dłużniewo Duże, Dłużniewo Małe, Chabowo Świniary, Chabowo Stare, Kuchary, Nagórki Olszyny, Warszewka, Rogotwórsk.

⁵³ Tamże, k. 345v-346. Miejscowości: Bielsk, Leszczyno-Ks., Kuchary, Chudzyno N., Ciachcin N., Sedek, Jaroszewo, Smardzewo, Kleniewo, Goślice, Smolino, Aleksandrowo, Rudowo, Konary, Gilino.

⁵⁴ APP, SPWP, sygn. 97, k. 346-347v. Były to miejscowości: Barcikowo, Białobrzegi, Chylin, Cieśle, Szeligi, Garwack, Kanikowo, Kępa Polska, Małoszewo, Myjakowo, Miszewko, Miszewo, Niesłuchowo, Peplowo, Samborz, Stanowo, Zakrzewo, Krawieczyk.

⁵⁵ Były to miejscowości: Grodkowo, Archutowo, Gałki, Nakwasin, Nizdzin, Pruszczyn, Perki, Rostkowice, Święcice Stare, Święcice Nowe, Orszymowo, Ciućkowo.

Tabela 1. Liczba osób narodowości niemieckiej przebywającej na terenie gmin powiatu płockiego (wykaz za 1946 r.).

Miasto/Gmina	Liczba Niemców	Kategoria volkslisty			Bez przyporządkowania
		I	II	III	
Miasto Płock	4	–	2	2	–
Miasto Wyszogród	22	–	4	4	14
Gmina Bielino	117	–	100	1	16
Gmina Drobin	32	8	–	–	10
Gmina Kleniewo	36	–	1	1	–
Gmina Łubki	49	–	–	–	–
Gmina Majki	18	–	–	–	–
Gmina Miszewo Murowane	115	–	92	23	–
Ośrodek Miszewo Murowane	17	–	13	4	–
Gmina Rogozino	283	–	–	–	–
Gmina Staroźreby	11	–	–	–	–
Gmina Świącice	50	?	12	?	?
Gmina Zagoty	83	?	?	?	?
Gmina Mąkolin	131	?	?	?	?
Gmina Bodzanów	113 (123)*	?	?	?	?
Gmina Lelice	41	?	13	?	?
Gmina Biała	371	6	140	90	236
Gmina Rębowo	180	?	?	?	?
Łącznie	1673	14	377	125	276

Źródło: APP, SPwP, sygn. 97, k. 302-308; 331-355; 357v; 364-369v.; APP, SPwP, sygn. 102, k. 21-24; 27.

*liczba „volksdeutschów” bezpośrednio po wyzwoleniu kraju

Ogółem wśród ujętych w niekompletnych spisach osób z określoną kategorią posiadanej volkslisty największy odsetek stanowili Niemcy posiadający II kategorię volkslisty. Oczywiście, nie są to precyzyjne dane i mają charakter co najwyżej szacunkowy. Należy mieć również na uwadze fakt, iż nie należy w sposób całościowy łączyć zagadnienia Niemców „volksdeutschów” z ludnością ewangelicką zamieszkującą teren powiatu płockiego przed, w trakcie

oraz tuż po zakończeniu wojny (o czym wspomniano we wcześniejszej części tekstu).

Każde z zestawień sporządzanych przez władze powiatu plockiego dotyczące statusu oraz stanu liczebnego ludności narodowości niemieckiej, legitymującej się posiadaniem określonej kategorii volkslisty, zawiera różne dodatkowe informacje, które ujawniają bardziej komplementarny obraz tej społeczności. Z wykazu datowanego na 1949 r. wiadomo, że najliczniejsza grupa zatrudniona była w gospodarstwach rolników na terenie gminy Biała – 50 osób; w gminie Brudzeń było 38 osób, a Wyszogród-Rębowo – 34 osoby, natomiast na przeciwnym biegunie: w gminie Staroźreby – 3, w gminie Drobin – 8 osób. Łącznie we wszystkich wymienionych gminach zatrudnione były 282 osoby⁵⁶.

Z bardziej szczegółowych zestawień przekazanych przez władze wybranych gmin odsłaniają się fragmentarycznie informacje dotyczące charakteru zatrudnienia, a nawet wysokości zarobków. Spis takowy przedłożyły władze gminy Rogozino, gdzie wskazano, iż przedstawiciele narodowości niemieckiej zatrudniani byli w gospodarstwach indywidualnych o powierzchni od 5 do 13 ha, część spośród nich otrzymywała wynagrodzenie kształtujące się od 3000 do 5000 zł., pewna ich liczba pracowała, jak określono, w charakterze „dniówkowym”, inni zaś sezonowo, a także „przymusowo” lub „dobrowolnie”, natomiast zatrudnieni w Państwowych Gospodarstwach Rolnych byli wynagradzani „według stawki” lub umów zbiorowych⁵⁷.

W kolejnych latach kwestia obecności ludności narodowości niemieckiej na terenie plockiego powiatu była istotną dla władz szczebla ministerialnego, o czym świadczy pismo wystosowane w styczniu 1948 r. do Starostów Powiatowych przez Wydział Społeczno-Polityczny Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego (z siedzibą w Pruszkowie), z adnotacją „jako b. pilna”, dotyczące przekazania wykazu Niemców znajdujących się na terenie powiatu, według ustalonego schematu, celem przedłożenia Ministerstwu Ziem Odzyskanych⁵⁸. W piśmie wystosowanym do Starostów Powiatowych wskazano, jakie informacje związane z ludnością niemiecką należy przesłać w kwestionariuszu, a mianowicie: „[...]1. Ogólną ilość Niemców przebywających na terenie po-

⁵⁶ APP, SPWP, sygn. 135, k. 5-10v.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ APP, SPWP, *Cudzoziemcy – ewidencja [wykazy Niemców przebywających na terenie poszczególnych gmin] 1948*, sygn. 120, k. 23.

szczególnych gmin. 2. Ilość dzieci samotnych, które nie posiadają w Polsce rodzin względnie najbliższych krewnych. 3. Ilość starców, kalek i chorych, którzy nie nadają się do normalnego transportu i zgodnie z instrukcjami mogą być repatriowani pociągami sanitarnymi. 4. Ilość członków rodzin w odniesieniu do starców, kalek i chorych, których nie należy rozłączać 5. Ogółem ilość Niemców kwalifikujących się do normalnego transportu z wyłączeniem wymienionych w punktach 2,3,4 [...]”. Tak więc celem przygotowania ww. wykazów miało być uzyskanie precyzyjnych danych, które miały stanowić podstawę do podjęcia działań logistyczno-organizacyjnych związanych z repatriacją do Niemiec⁵⁹. Jednocześnie pismem ze stycznia tegoż roku Wydział Społeczno-Polityczny UWW, w oparciu o zarządzenia Ministerstwa Administracji Publicznej oraz Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, w porozumieniu z Ministerstwami: Spraw Zagranicznych oraz Ziem Odzyskanych z grudnia 1947 r., zobowiązano starostów do przekazania wszelkich raportów, rejestrów i innej dokumentacji właściwym terytorialnie Komendom Milicji Obywatelskiej (Miejskim względnie Powiatowym), natomiast protokoły zdawczo-odbiorcze tych wykazów należało przesłać Wydziałowi Społeczno-Politycznemu UWW⁶⁰.

Tab. 2. Liczba osób narodowości niemieckiej przebywającej na terenie gmin powiatu płockiego (wykaz za 1948 r.)

Nazwa gminy	Ogólna liczba Niemców przebywających na terenie gminy	Liczba dzieci samotnych, które nie posiadają w Polsce rodzin względnie najbliższych krewnych dorosłych	Liczba starców, kalek i chorych, którzy nie nadają się do normalnego transportu i zgodnie z instrukcjami mogą być repatriowani pociągami sanitarnymi	Liczba członków rodzin w odniesieniu do starców, kalek i chorych, których nie należy rozłączać	Ogólna liczba Niemców kwalifikujących się do normalnego transportu wyłączeniem wymienionych w kolumnach 3,4 i 5
Biała	338	2	3	7	326
Bielino	133	–	–	–	133
Bodzanów	105	2	–	–	103 (105)
Brudzeń	52	4	3	1	44

⁵⁹ Tamże, k. 23.

⁶⁰ Tamże, k. 43.

HISTORIA

Drobin	32	–	1	–	31
Kleniewo	15	1	–	–	14
Lelice	26	3	–	–	23
Łubki	45	–	–	–	45
Mąjki	22 (26)	–	–	–	22 (23)
Miszewo Murowane	65	–	–	–	65
Rębowo	61	–	–	–	61
Rogozino	25	–	–	–	25
Staroźreby	3	1	–	–	2
Święcice	20	–	–	–	20
Zągoty	54	–	–	–	54
Miasto Wyszogród	23	–	2	2	19
Razem	1019	13	9	10	987

Źródło: APP, SPWP, sygn.120, s. różne, k.1, 28-31, 33-40 .

W porównaniu z zestawieniem za 1946 r. zauważalny jest spadek liczby ludności niemieckiej o około 40%, co było niewątpliwie efektem wyjazdu wskazanej w wykazach pewnej części osób zakwalifikowanych do opuszczenia Polski. Natomiast z ogólnej liczby 1019 osób narodowości niemieckiej zamieszkujących na terenie poszczególnych gmin powiatu plockiego niemalże 97% zostało zakwalifikowanych do wyjazdu z terenu powiatu i opuszczenia Polski. Tych, którzy mieli być przewiezieni specjalnym transportem bądź wobec których miano odstąpić od tej procedury, było zaledwie około 3%.

O zmianie polityki władz wobec ludności narodowości niemieckiej – w zdecydowanej większości wyznania ewangelickiego – w pierwszych latach po zakończeniu wojny świadczą chociażby wytyczne zawarte w korespondencji skierowanej do Starostów Powiatowych przez Wydział Społeczno-Polityczny Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego, z kwietnia 1948 r., zawierającej szczegółowe wyjaśnienie w odniesieniu do zarządzeń sygnowanych przez Ministerstwo Administracji Publicznej z marca tegoż roku, w której polecono zaprzestania sprzeciwu wobec wydawania orzeczeń w trybie ustawy z marca 1946 r. o pozbawieniu obywatelstwa polskiego osób narodowości niemieckiej. W związku z powyższym w ww. piśmie polecono starostom wykorzystanie informacji znajdujących się w posiadaniu Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa

Publicznego. Miało to związek z obawami władz odnośnie przeszkód natury politycznej lub karnej w stosunku do osób objętych procedurą wysiedlania z terytorium Polski. Osoby te miały być „prześwietlone” pod kątem posiadanego wcześniej obywatelstwa, a mianowicie: III Rzeszy, Wolnego Miasta Gdańsk, państw bałtyckich, Rumunii lub ZSRR. Analizie miano poddać także fakt ewentualnego posiadania przez daną osobę lub rodzinę obywatelstwa polskiego oraz miejsca zamieszkania, a także przynależności do niemieckiej mniejszości narodowej przed 1 września 1939 r. oraz, mające już bardziej subiektywny charakter, podkreślenie swojej przynależności narodowej. Kolejną kwestią – obok badania okoliczności przybycia do Polski – wymaganą przy sporządzaniu dokumentacji było ustalenie „[...] czy osoba ta lub rodzina pochodzi z czysto niemieckiej rodziny, czy też z rodziny mieszanej; o ile z rodziny mieszanej, to kiedy wpisała się na „Volksliste” i gdzie”. Wśród niezbędnych informacji pojawiły się kwestie etyczne, czyli „[...] jak osoba lub rodzina odnosiła się i zachowywała wobec ludności miejscowej polskiej w okresie okupacji i czy z winy tej osoby lub rodziny nie było denuncjacji, aresztowań, wywożenia do obozów koncentracyjnych lub na przymusowe roboty do Niemiec, lub innych krajów okupowanych przez Niemców [...]”. W kręgu zainteresowań odpowiednich urzędów pojawiła się również kwestia ewentualnego piastowania przez te osoby różnych stanowisk. Przy ocenianiu wniosków kolejnym kryterium był również fakt składania wniosków o rehabilitację, w przypadku posiadania polskiego obywatelstwa, przy zaistnieniu tego faktu, należało podać ewentualny wyrok sądu w sprawie rehabilitacji. Z powyższymi łączono również deklarację woli opuszczenia czy też pozostania w kraju⁶¹.

Zasadniczym przełomem w kwestii położenia prawnego i związanego z nim procesu repatriacji Niemców był rok 1950, kiedy po nawiązaniu porozumienia pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Tymczasowym Niemieckiej Republiki Demokratycznej uprawniono i w konsekwencji przyspieszono przesiedlanie do bylej Radzieckiej Strefy Okupacyjnej pozostałej jeszcze ludności niemieckiej. Pierwszym etapem miało być łączenie rodzin, natomiast w drugiej kolejności repatriacja miała objąć pozostałych Niemców. Proces przesiedlania obwarowany był wieloma zastrzeżeniami dotyczącymi chociażby specjalistów zatrudnionych w państwowych zakładach pracy, posiadających zielone karty reklamacyjne – mogli oni uzyskać pozwolenie na wyjazd

⁶¹ *Przesiedlenia i wysiedlenia [Wysiedlenie Idy Nowackiej] (Nowak) 1948, APP, SPWP, sygn. 123, k. 12v.*

za zgodą kierownictwa zakładu w ścisłym porozumieniu z właściwym ministerstwem. W zaleceniach zawartych w piśmie Ministerstwa Administracji Publicznej skierowanym do wojewodów uwzględniono również Niemców zatrudnionych w zakładach pracy na zwykłych stanowiskach, gdzie wskazano na konieczność wypłacenia należności pieniężnych i innych świadczeń oraz terminowego zwolnienia z pracy. Repatriacji miały podlegać też osoby posiadające obywatelstwo niemieckie, jak i osoby narodowości niemieckiej, które zostały pozbawione obywatelstwa polskiego, przy czym w drugim przypadku tzw. „bezpieństwowcy” powinni doręczyć odpowiednim władzom otrzymanie decyzji o pozbawieniu obywatelstwa polskiego kilka dni przed planowanym wyjazdem. Oprócz obowiązku zabrania ze sobą wszelkich dokumentów osobistych, dotyczących kwalifikacji zawodowych, świadczeń rentowych, czy też pamiątek rodzinnych, repatriantom przysługiwało „prawo zabrania ze sobą przedmiotów osobistego użytku i rzeczy niezbędnych do urzędzenia się w miejscu osiedlenia, w ramach możliwości transportowych, z zastrzeżeniem przestrzegania przepisów polskich o ochronie dzieł sztuki i.t.p.”. Za „niezbędne rzeczy do urzędzenia” uznano „odzież, pościel, podstawowe naczynia kuchenne i niektóre podstawowe części umeblowania, jak łóżko, stół, 2-4 krzesel”. Uwzględniono również w wykazie „szafę, możliwie składaną, łatwą do transportu”. Zwrócono też uwagę na zabezpieczenie dla osób najbardziej potrzebujących odzieży, obuwia, czym miały się zająć: Państwowy Urząd Repatriacyjny oraz Polski Czerwony Krzyż. Ministerstwo Administracji Publicznej w cytowanym piśmie, o poufnym charakterze, podjęło również kwestię stosunku polskiej ludności do przesiedlanych Niemców, mianowicie położono nacisk na ewentualne wymuszenie postaw humanitarnych i jak najbardziej poprawnych. Najwidoczniej władze obawiały się – co raczej nie może dziwić, wzięwszy pod uwagę wojenną gehennę Polaków – incydentów skierowanych przeciwko Niemcom. Wszelka niesubordynacja miała być surowo karana. Transport do granic powiatu miały zapewnić władze poprzez dostarczenie „odpowiedniej ilości furmanek tytułem szarwarku”. Natomiast od granic powiatu do wojewódzkiego punktu zborczego, następnie do „specjalnego Punktu Przyjęcia w Głubczycach, Wrocławiu (Psie Pole) w Grabówku”, transport miał zapewnić Państwowy Urząd Repatriacyjny. Warto dodać, iż wszelkie mienie wywożone przez repatriantów nie podlegało ocleniu⁶². W szczegółowych

⁶² [Wyciąg z wykazu repatriantów niemieckich, którzy uzyskali zezwolenie na wyjazd do Radzieckiej Strefy Okupacyjnej Niemiec.] 1950 r..., APP, Państwowy Urząd Repatriacyjny. Oddział w Płocku, sygn.12, k. 1-3v.

zaleceniach wydanych przez Wydział Społeczno-Polityczny Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego wskazano na konieczność kontroli i weryfikacji faktu, czy wszyscy repatrianci niemieccy byli pozbawieni obywatelstwa polskiego, czy też są obywatelami niemieckimi. Było to o tyle istotne, iż w myśl zaleceń Ministerstwa Administracji Publicznej „volksdeutschów”, którzy jeszcze posiadali polskie obywatelstwo należało go pozbawić. Jednocześnie z repatriacji wyłączono „zweryfikowanych autochtonów”, natomiast dzieci osierocone (o czym w dalszej części tekstu) postanowiono przekazać Państwowej Komisji Weryfikacyjnej⁶³.

Z dołączonych wyciągów ze spisów osób repatriowanych wynika, że do byłej sowieckiej strefy okupacyjnej wysłanych zostało 150 osób, natomiast do stref: amerykańskiej, brytyjskiej oraz francuskiej – 164 (w obydwu przypadkach dorośli oraz dzieci), co łącznie wskazuje na 310 osób przesiedlonych z terenu powiatu plockiego poza granice Polski⁶⁴.

Interesującym aspektem sytuacji ludności niemieckiej w czasie bezpośrednio po zakończeniu wojny była kwestia dzieci narodowości niemieckiej czy „poniemieckich”, jak określa się je w korespondencji urzędowej, sierot. Władze powojennej Polski traktowały niniejszą kwestię jako istotną, o czym świadczy pismo, z czerwca 1948 r., Głównego Delegata do Spraw Repatriacji Ministerstwa Ziem Odzyskanych, skierowane do wszystkich Wojewodów, zawierające wytyczne dotyczące repatriacji dzieci pochodzenia niemieckiego. W myśl instrukcji, wspomniane dzieci miały być przewiezione do Wojewódzkiego Punktu Zborczego Państwowego Urzędu Repatriacyjnego, gdzie „z kolei po ostatecznym przeglądzie przez wojew. komisję odwoławczą [...] [należało je] odtransportować do głównego punktu zborczego znajdującego się w Głubczycach (woj. katowickie) celem repatriacji do Niemiec”. Instrukcja zawierała również szczegółowe dane, które dzieci miały zostać przewiezione do punktu zborczego, w szczególności: „[...] dzieci niemieckie nie objęte wykazem, nie posiadające rodzin w żadnej ze stref okupac., sieroty jak również dzieci samotne, znajdujące się w domach dziecka, lub po wsiach, posiadające rodziny w Strefie Brytyjskiej należy również skierować do Głubczyc [...]”, przy czym

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże, s. różne, k. 4-15, 18-19, 22, 26; [Wyciąg z wykazu repatriantów niemieckich, którzy otrzymali zezwolenie na wjazd do Amer. Bryt i Franc. strefy okupacyjnej Niemiec] 1950 r., tamże, sygn. 13, s. różne, k. 7-9, 11, 14 -16, 21, 25. Warto nadmienić, iż Państwowy Urząd Repatriacyjny zaprzestał swojej działalności w 1951 r. – A. Gawryszewski, dz. cyt., s. 466.

miały być one repatriowane do tej strefy w kolejnej fazie. Jednocześnie wskazano, ażeby „[...]Nie wysyłać dzieci samotnych lub z bliskimi krewnymi, których część znajduje się w Strefie Radzieckiej”. Dzieci i matki miały zostać przewiezione do strefy radzieckiej drogą repatriacji. Zalecono również dokonanie kontroli w domach dziecka, przytulkach, uwzględniając w szczególności – jak to ujęto – „dzieci zhitleryzowane” oraz „błąkające się w terenie dzieci niemieckie, nie ujęte w ewidencji”. Zwrócono również uwagę na uzupełnienie w brakach odzieży, za co miał odpowiadać Państwowy Urząd Repatriacyjny wraz z Polskim Czerwonym Krzyżem. Dodatkowo PUR i PCK miały obowiązek przygotowania transportu oraz opieki sanitarnej nad dziećmi⁶⁵.

Ze szczegółowych raportach przesyłanych do Starostwa Powiatowego przez zarządy poszczególnych gmin wynika, iż dzieci te odnotowano na terenie następujących gmin: Zagoty – 9; Bodzanów – 2; Łęg – 2; Kleniewo – 1; Lelice – 6; Brudzeń – 12; Staroźreby – 1; Łąck – 27 czyli łącznie 60 dzieci⁶⁶, natomiast w 1948 r. liczba ta uległa znacznemu zmniejszeniu i wyniosła 13 osób⁶⁷. Z informacji nadesłanych przez władze gminne do Starosty Powiatowego, w odpowiedzi na zalecenie zawarte w piśmie dotyczącym wykazu dzieci narodowości niemieckiej, które pozostały bez własnych rodzin, wynika, iż przebywały one z reguły u polskich opiekunów w poszczególnych gminach: 1 dziecko – Kleniewo; 2 dzieci – Miszewo Murowane; 2 dzieci – Zagoty; 3 dzieci – Biała; 4 dzieci – Lelice; 3 dzieci – Brudzeń; 5 dzieci – Drobin; 3 dzieci – Bielino; po 1 dziecku – Majki oraz Staroźreby; łącznie było 25 dzieci⁶⁸.

Na przedstawione powyżej zjawiska społeczne, naznaczone konsekwencjami II wojny światowej oraz powojenną linią polityczną władz PRL, nakładały się z jednej wysiedlenia ludności niemieckiej, będące konsekwencją wojny, oraz przesiedlenia na Ziemię Odzyskane i repatriacje ludności polskiej, przede wszystkim z Kresów Wschodnich, na obszar nie tylko zachodniej ale również centralnej Polski, w tym powiatu plockiego. Aspekt niniejszy należy łączyć z procesem przejmowania poniemieckich gospodarstw oraz majątków i zasie-

⁶⁵ *Mniejszości narodowe - repatriacja dzieci niemieckich [wykazy dzieci niemieckich nie posiadających rodziców na terenie poszczególnych gmin] 1949*, APP, SPWP, sygn. 122, k. 2. Pismo podobnej treści otrzymali Starostowie Powiatowi – k. 1.

⁶⁶ *Cudzoziemcy: ewidencja, sprawy wyjazdu i pobytu, azylanci [wykazy cudzoziemców przebywających na terenie poszczególnych gmin] 1947*, APP, SPWP, sygn. 105, s. różne, k. 16,18-20,22,26,30,34,36,38.

⁶⁷ APP, SPWP, sygn. 120, k. 1.

⁶⁸ APP, SPWP, sygn.122, s. 10, 14, 16, 19, 22, 25- 26, 29-34.

dlaniem ich przez ludność polską. Jednym z pierwszych dokumentów wskazujących na proces osadzania ludności polskiej na poniemieckich gospodarstwach jest pochodzący z 1945 r. spis, zawierający informacje dotyczące lokalizacji, areалу oraz przyczyn osiedlenia na danym gospodarstwie. Z dostępnego spisu wynika, iż w roku 1945 zostało osiedlonych na gospodarstwach poniemieckich 690 osób w gminach: Mąkolin, Bielino, Świecice, Biała, Brudzeń, Miszewo, Zagoty, Rogozino, a także w Wyszogrodzie oraz Płocku⁶⁹. Areal przejętych gospodarstw wynosił od około 1 do nawet 24 ha. Osoby występujące jako beneficjenci to „bezrolni” lub „małorolni”. Wśród osób wchodzących w posiadanie wiele legitymowało się wyuczonym rzemiosłem (szewc, kowal)⁷⁰. Pomimo rozpoczęcia procesu zasiedlania wciąż do rozdysponowania pozostawało wiele gospodarstw poniemieckich, o czym świadczą comiesięczne sprawozdania z działalności Naczelnika Powiatowego Oddziału Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Płocku za 1946 rok, gdzie wśród poszczególnych punktów kwestionariusza pojawiały się pytania dotyczące liczby nadanych repatriantom obiektów poniemieckich i gospodarstw rolnych poniemieckich znajdujących się na terenie powiatu. Według stanu za rok 1946, znajdowały się 824 poniemieckie gospodarstwa rolne oraz 42 obiekty stanowiące wcześniej własność niemiecką. Jednocześnie we wskazanym czasie nadano 47 gospodarstw repatriantom⁷¹. W sprawozdaniu kierowanym do Wojewódzkiego Oddziału PUR z siedzibą w Warszawie wskazano, w wyniku sukcesywnie przeprowadzanej inwentaryzacji, na – jak to określono – „zapas ziemi poniemieckiej”, w ramach której odnotowano gospodarstwa o areale do 50 ha, liczące łącznie 6.353.37 ha, z czego 47 wspomnianych repatriantów obsadziło gospodarstwa o łącznej powierzchni 526.99 ha (nieco powyżej 8%). Zdecydowana większość tej ziemi znalazła się w rękach miejscowych powierników (777 gospodarstw o łącznej powierzchni 5826 99 ha). Według stanu na ww. rok, jak stwierdzono, „[...]wolnych gospodarstw poniemieckich nie ma. Nieruchomości miejskich poniemieckich³⁶”. Jednocześnie odnotowano 16 repatriantów z wnioskami „o przydzielenie w użytkowanie nieruchomości poniemieckich⁷²”.

⁶⁹ Archiwum Państwowe w Płocku, Powiatowy Urząd Ziemi, *Spisy gospodarstw - rejestr osób, które otrzymały gospodarstwa poniemieckie dla poszczególnych gmin 1945*, sygn. 327, k. 1-49.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Archiwum Państwowe w Płocku, Państwowy Urząd Repatriacyjny. Oddział w Płocku, *Sprawozdania miesięczne z działalności Powiatowego Oddziału PUR [1946] 1947*, sygn. 11, s. różne, k. 2-5,8.

⁷² Tamże, k. 6.

Proces osiedlania repatriantów na gospodarstwach kontynuowany był w kolejnych latach. W sprawozdaniach sporządzonych na początku 1949 r., tym razem łącznie z powiatem sierpeckim, podano ogólną liczbę 2442 gospodarstw poniemieckich, z czego na potrzeby Powiatowego Urzędu Repatriacyjnego przydzielono 112 takich gospodarstw, w tym jedno miejskie ogrodnicze i osiedlono na nich 63 rodziny repatriantów. Natomiast spośród 49 obiektów nierolniczych znajdujących się na terenie miast Płocka oraz Sierpca przyznano w administrację polskim repatriantom 27 obiektów⁷³.

Przedstawione w niniejszym tekście różne aspekty powojennych procesów migracyjnych czy też ogólnie rozumianej sytuacji ludności narodowości niemieckiej na obszarze powiatu płockiego przyczyniły się nie tylko do zmiany struktury narodowościowej tego obszaru, ale również wyznaniowej, gdyż należy pamiętać, że dominującą grupą wyznaniową wśród tej ludności byli ewangelicy, w szczególności luteranie. Po 1945 r. nastąpił gwałtowny spadek grupy narodowościowej i wyznaniowej liczącej w okresie międzywojennym kilka procent ogółu mieszkańców – zarówno mniejszość niemiecka, jak i społeczność ewangelicka stały się znikomą, wręcz niezauważalną grupą społeczną⁷⁴ w skali powiatu (o powierzchni 1459,6 km², w skład którego wchodziło 15 gmin wiejskich – 832 miejscowości, jedna miejska oraz wydzielone miasto Płock), liczącego w połowie lat 50. XX w. 121 537 mieszkańców⁷⁵, co miało wpływ na regres w funkcjonowaniu znaczących ośrodków ewangelickich, do jakich zaliczały się parafie w Płocku oraz Wyszogrodzie.

Podsumowując, należy podkreślić, iż podjęta w tym artykule próba przybliżenia sytuacji prawno-materialnej ludności narodowości niemieckiej, której zdecydowaną większość stanowili ewangelicy, stanowić może asumpt do dalszych pogłębionych analiz i wielowątkowego ukazania, w szerszym spektrum, sytuacji narodowościowej w Polsce w pierwszych latach po zakończeniu

⁷³ APP, PUR OWP, *Sprawozdania miesięczne z działalności Powiatowego Oddziału P.U.R w Płocku [1948] 1949 r.*, sygn. 3, s. różne, k. 5v, 9, 13,15. W kolejnych miesiącach dane zbiorcze obejmowały poza powiatami: płockim oraz sierpeckim również gostyński. Łącznie na terenie trzech ww. powiatów znajdowało się 3028 rolniczych gospodarstw poniemieckich, spośród których 164 gospodarstwa zostały przydzielone do dyspozycji Powiatowego Urzędu Repatriacyjnego, jednocześnie osiedlono 115 rodzin repatriantów. Natomiast spośród 70. obiektów nierolniczych rozdysponowano repatriantom w administrację 42 obiekty – tamże, s. różne, k. 18, 20, 24, 26v.

⁷⁴ AAN, Urząd d/s. Wyznań, sygn. 14/509, s. 135-136. Według danych statystycznych (stan na 1 stycznia 1953 r.) liczba członków zboru (płacących składki) wynosiła 108 osób.

⁷⁵ *Statystyka [opis powiatu płockiego z uwzględnieniem danych statystycznych] 1948*, APP, SPWP, , sygn. 48, k. 14.

II wojny światowej. Tym bardziej, iż następne lata naznaczone były kolejnymi etapami sukcesywnego wysiedlania poszczególnych grup ludności niemieckiej z terytorium Polski, a nasilenie bądź osłabienie tego procesu stanowiło funkcję aktualnej sytuacji politycznej w Polsce i otoczenia międzynarodowego.

Bibliografia

1. Cybulski T., *Parafia ewangelicko-augsburska w Płocku od 1804 roku do 1956*, Toruń 2012.
2. *Drugi Powszechny spis Ludności z DN. 9.XII 1931 R. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Warszawskie*, Statystyka Polski, Seria C, Zeszyt 57, Warszawa 1937.
3. Gawryszewski A., *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005.
4. Grzybowski M.M., *Materiały do dziejów diecezji płockiej z lat okupacji 1939-1945*, Płock 2005.
5. Jankowiak S., *Wysiedlenia Niemców z Polski po II wojnie światowej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, 3/2 (6), s. 139-160.
6. Kacprzak P., *Polityka władz polskich wobec ludności niemieckiej w okresie funkcjonowania Ministerstwa Ziem Odzyskanych*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. LXII, z. 2. S. 215-135.
7. Kłodawski K., *Ewangelicy na terenie województwa / guberni płockiej w latach 1915-1914*, Płock 2021.
8. Kłodawski K., *Ewangelicy płocki w latach 1793-1918*, [w:] *Dzieje Płocka, tom II. Dzieje miasta w latach 1793-1945*, red. M. Krajewski, Płock 2006, s.373-374.
9. Kłodawski K., *Imigracja luteran w okolicy Płocka i jej wpływa na powstanie i rozwój terytorialny parafii ewangelicko – augsburskiej w Płocku*, „Notatki Płockie” 2001, 3/188, s. 10-17.
10. Kłodawski K., *Początki i rozwój parafii ewangelicko – augsburskiej w Wyszogrodzie w XIX i początkach XX w.*, „Notatki Płockie” 2009, 1/218, s. 11-24.
11. Kneifel E., *Die evangelisch – augsburgischen Gemeinden in Polen 1555-1939*, München 1971.
12. Kozyra W., *Okupacyjna administracja niemiecka na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1939-1945*, „Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska Lublin-Polonia”, 2013, LX, 1, Sectio G, s.50.
13. Krajewski M., *Płock w okresie okupacji 1939 – 1945*, Płock-Włocławek 2001, s.173.
14. Krajewski M., *Płock w okresie wojny i okupacji** [w:] *Dzieje Płocka, tom II, Dzieje miasta w latach 1793-1945*, red. M. Krajewski, Płock 2006, s.719- 769.
15. Matelski D., *Mniejszość niemiecka w Polsce w latach 1945-2015* (<https://skgd.pl/wp-content/uploads/2019/01/Dariusz-Mastelski-Mniejszo%C5%9B%C4%87-niemiecka-w-Polsce-w-latach-1945-2015.pdf>) [dostęp 05.11.2021].
16. Milewska M., *Sytuacja ludności niemieckiej* [w:] *Dzieje Mazowska lata 1939-1945*, t. V, red. A. Koseski, Pułtusk 2018, s.251-152.
17. *Obzor Płockoj Gubernii za 1912 god.* Płock 1913.
18. Papierowski A.J., Stefański J., *Płocczanie znani i nieznan, słownik biograficzny*, Płock 2002.

19. Piruta J., *Zarys dziejów mniejszości niemieckiej w Polsce. Przegląd działalności politycznej, społecznej i kulturalnej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2020, t. XIX, z. 2,
20. Weingertner P., *Niemiecka i sowiecka okupacja ziem Drugiej Rzeczypospolitej (1939-1941). Refleksje*
21. *na marginesie dyskusji dotyczących prób porównania polityki okupantów*, „Studia Rossica Gedanensia” 2020, 7, s. 188-190.
22. *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, M. St. Warszawa Województwo Warszawskie, opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych*, t. I, Warszawa 1925.

Źródła archiwalne i rękopiśmienne

1. Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, sygn.2/ 14/ 0/5/377, k.34; Urząd ds. Wyznań, sygn. 14/509, 19/151.
2. Archiwum Główne Akt Dawnych, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, sygn.4505.
3. Archiwum Państwowe w Płocku: Akta Miasta Płocka, sygn. 28810; Państwowy Urząd Repatriacyjny. Oddział w Płocku, sygn. 3, 11, 12, 13; Powiatowy Urząd Ziemski, sygn. 327; Starostwo Powiatowe w Płocku, sygn. 48, 97, 102, 105, 120, 122, 123, 135.

Netografia

1. Dziennik Ustaw 1946, nr 41, poz. 237 (http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/-DZU/1946/41/237.pdf#zoom=90) [dostęp 19.11.2021].
2. Dziennik Ustaw, 1944 r. ([https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/ prze-prowadzenie-reformy-rolnej-16778475](https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/prze-prowadzenie-reformy-rolnej-16778475)) [dostęp 21.11.2021].
3. Dziennik Ustaw z 1945, nr 9, poz. 47 (<https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1945-9-45,16778602.html>) [dostęp - 19.11.2021].
4. Dziennik Ustaw 1946, nr 39, ooz.233, 234 i 235 (<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19460390234/O/D19460234.pdf>) [dostęp 14.11.2021].
5. Dziennik Ustaw 1946, nr 31, poz. 130 i 131 (http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/-akty_pdf/DZU/1947/31/131.pdf#zoom=90) [dostęp 19.11.2021].
6. Dziennik Ustaw 1947, nr 65 poz. 376 i 377 (http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/DZU/1947/65/376.pdf#zoom=90) [dostęp 19.11.2021].
7. Dziennik Ustaw 1947, nr 65, poz. 398 (http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/DZU/1947/65/390.pdf#zoom=90) [dostęp 19.11.2021].
8. Dziennik Ustaw 1948, nr 37, poz. 270 i 271 (<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19480370270/O/D19480270.pdf>) [dostęp 14.11.2021].
9. Dziennik Ustaw 1950, nr 29 poz. 270 (http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/DZU/1950/29/270.pdf#zoom=90) [dostęp 14.11.2021].
10. Dziennik Ustaw 1954, nr 43, poz. 191 (<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19540430191/O/D19540191.pdf>) [dostęp 15.11.2021].

Krzysztof Kłodawski – dr nauk humanistycznych z zakresu historii Uniwersytetu Gdańskiego (2015); absolwent Wydziału Nauk Historycznych (UMK, 1999); wykładowca studiów podyplomowych w Szkole Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku, a także nauczyciel historii i wiedzy o społeczeństwie. Jest autorem monografii *Ewangelicy na terenie województwa / guberni płockiej w latach 1815/1914* (2021), współautorem publikacji *Dzieje Płocka*, t. 2 (2006), *Swoi*

i obcy na Mazowszu Północnym w minionym tysiącleciu (2016), *Tutejsi „obcy”*. *Rozważania o mniejszościach narodowych, etnicznych i religijnych na północnym Mazowszu i ziemi dobrzyńskiej od początku XIX wieku po czasy współczesne* (2019), *Dzieje Płocka*, t. 3 (2020); ponadto jest autorem opracowań w czasopismach: „*Studia Mazowieckie*”, „*Notatki Płockie*”, „*Płockie Zeszyty Archiwalne*”, „*Płocki Rocznik Historyczno - Archiwalny*”, „*Dzieje Dobrzyńskie*”, „*Z Dziejów Ziemi Dobrzyńskiej*”, „*Nasze Korzenie*”. Był prelegentem i uczestnikiem sesji oraz konferencji naukowych zorganizowanych przez Archiwum Państwowe w Płocku, Muzeum Mazowieckie w Płocku, Stowarzyszenie Gmin Ziemi Dobrzyńskiej, Towarzystwo Naukowe Płockie oraz Wyższe Seminarium Duchowne w Płocku.